

İSLAM'IN HAKİKATİ **ve** **MEZHEP SORUNU**

(27-28 Kasım 2015 Kelam Çalıştayı)

Editör: Prof. Dr. Mehmet EVKURAN

Ankara 2016

ÇAĞDAŞ ARAŞTIRMALARDA MEZHEPLERİ ve SELEFİLİĞİ ANLAMAYA DAİR SORUNLAR

Prof. Dr. Sönmez KUTLU*

Tarih boyunca insanların var olduğu her yerde farklı inançlar, görüşler ve dinler olmuştur. Belli şahsiyetler ve fikirler etrafındaki siyasi, dini ve felsefi bütün zümreleşmelerin hiç birisi, ortaya çıktıkları ilk şekliyle kalmamış, içinde oldukları toplumsal, iktisadi ve kültürel ortama bağlı olarak değişmek durumunda kalmışlardır. Kimileri kendini var eder mümeyyiz vasıflarını kaybederek bütünüyle farklılaşmış veya yok olmuş, kimileri özünü korumakla beraber mutasyona uğramış, kimileri, asıl özelliklerini kaybederek bölünüp parçalanmış bütünüyle farklı bir yapıya veya yapılar bürünmüştür. İslam'a inananlar arasında da, karşı karşıya kaldıkları sorunların çözümünde farklı tavır, tutum, anlama biçimleri ve tepkiler geliştirilmiştir. Bunların bir kısmı, daha sonra karşılaştıkları sorunları daha önce yaşadıkları şiddet sarmalının ve psikolojik mağlubiyetin ya da yaşadıkları travmaların bilinçleri üzerinde bıraktığı aşağılık kompleksinin etkisinde kalarak çözmeye çalışmışlar, ancak başarılı olamadıkları için tarihe gömülmüşlerdir. Ancak varlığını bugüne kadar sürdürebilen mezheplere gelince bunlardan hiç birisi, ilk hüviyetini koruyamamış, tıpkı diğer din mensuplarının yaşadığı değişime, dönüşüme, bölünme ve parçalanmalara maruz kalmışlardır. Bu sebeple İslam düşüncesinde ortaya çıkan her hangi bir mezhebi, fırkayı, tarikatı veya cemaati, herhangi bir dönemdeki yapısı, görüşleri veya temsilcileri üzerinden anlamak ve tanımlamak toplumbilim açısından önemli sorunları beraberinde getirecektir. Çünkü ilk dönemlerde çeşitli sebeplerle ve farklı amaçlarla ortaya çıkan dinî-politik veya dinî-toplumsal hareketler, çoğunlukla değişime karşı koyamamıştır. Ortam ve şartlar değişmiş, çözülmesi gereken yeni sorunlar ortaya çıkmıştır. Liderleri, taraftarları, fikirleri, uygulamaları, tutum ve davranışları, sorunlarla ilgili çözüm önerileri farklılaşmıştır. Örneğin günümüzde kuruluşuna, değişimine, tamamen farklı bir yapıya dönüşmelerine şahit olduğumuz siyasi partiler ve ce-

* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

maatlerin 10 veya 20 yıl önceki durumu ile bugünkü durumu tamamen farklıdır. Yaşanılan önemli siyasi ve toplumsal olayların zorlaması veya yönlendirmesi ile liderin fikri istihalelere uğraması veya lider değişimiyle bu yapıların taraftar tipolojileri, öncelikleri, din anlayışları veya politikaları da değişmektedir. A partisini veya B cemaatini, 30 yıl önceki görüşleri ve imajı üzerinden anlamaya çalışırsak yanılırız. Bugünkü İbadilik, 7. ve 8. asırdaki Haricilikten ve İbadilikten, bugünkü Şîilik ve Ehl-i Sünnet 10. ve 11. asırdaki Şîilik ve Ehl-i Sünnet'ten, hatta 16. asırdaki Safevi Şîiliği ve Osmanlı Sünniliğinden fikirleri, öncelikleri, toplumsal yapısı, problemleri ve edebiyatı açısından oldukça farklıdır. Hele hele günümüzde İslamı siyasi bir ideoloji olarak sunan Selefilik, 8. ve 9. asırdaki Hadis taraftarlığından oldukça farklıdır. O zaman Ahmet b. Hanbel ve taraftarları tek başına Mutezile'nin mihnesine direnebilmiş ve Abbasileri din politikasını değiştirebilmiş idi. İbn Teymiyye, Moğollara karşı amansız bir mücadele vermiş Hanbeli düşüncede yeni bir çığır açmış idi. Fakat bugün ne Abbasiler ve Moğollar ne de Ahmet b. Hanbel ve İbn Teymiyye vardır. Bugün Suud Krallığı ve Usame b. Ladin ve benzerleri vardır. Amerika ve Avrupa sömürgeciliği vardır. Müslümanları yöneten krallıklar, laik devletler ve cumhuriyetler var. Her birisindeki Şîilerin ve Sünnîlerin öncelikleri ve uğruna mücadele ettikleri fikirleri ile amaçları, düşmanları farklı farklıdır. Geçmişte Ehl-i Sünnet, iktidarda, Şîilik muhalefette idi, şimdi Şîiliğin iktidarda olduğu Sünniliğin muhalefette olduğu veya Şîiliğin iktidarda, Sünniliğin muhalefette olduğu ya da her ikisinin muhalefette olduğu Müslüman topluluklar var. Hatta Şîilik ve Sünnilik, ülkeden ülkeye veya toplumdan topluma değişmektedir. Yani çeşitli Şîilikler ve Sünnîlikler vardır. Kısaca geçmişte Şia'yı/Şîilikleri anlamak için uygulanan yöntem ve yollar, bugünkü Şîiliği anlamak için yetersizdir. Ya da bugünkü Sünniliği/Sünnîlikleri anlamada kullanılan usuller geçmişteki Sünnîlikleri, yani Hanefilik, Malikilik, Şafîilik, Hanbelilik veya Maturidilik ve Eşariliği anlamak için bize yardımcı olamaz. Sürekli değişen bu yapıları, içinde bulundukları dönemin şartları ve bağlamı çerçevesinde, o günün anlama ve yorumla yöntemlerinden yararlanarak çözümlemek gerekir.

Günümüzde mezhepleri veya Selefilik gibi dini-politik ideolojileri anlamada en önemli sorunlardan birisi Oryantalizmin veya Sömürgeci güçlerin empoze ettiği zihniyetle, ürettiği kavramlarla veya yöntemlerle anlamaya çalışmaktır. Bu yapıları tanımlarken kullandığımız kavramlar bize ait kavramlar değildir. Örneğin azınlık-çoğunluk, Fundamentalist akımlar-İlmli akımlar, İlmi Selefilik-Suudi Selefilik ve Cihadi Selefilik, Ortadoksi-Heteredoksi, Gelenekçi-Modernist, öteki ve benzeri kavramların tamamı kendi kültürümüzden değil dışarıdan alınmadır. Başka din, kültür ve medeniyetlerin tarihinde karşı karşıya kaldığı dini toplumsal veya dini-politik hareketleri tanımlamak için kullanılan bu kavramlar alınarak İslam toplumlarında tamamıyla farklı özelliklere sahip yapıları tanımlamak için kullanılması son derece yanlıştır. 19. asrın sonları ve 20. asrın başlarında kullanılmaya başlanan Selefilik, kavramını ele alan modern çalışmalar, bu kavramın Müslüman kültürde ilk defa kim, kime, hangi anlamda, ne zaman ve niçin kullandığını tespit etmek yerine Batılı araştırmalardan hareketle bu kavramı tanımlamaya çalışmaktadırlar. Hatta bir kısmı, klasik mezhepler tarihi kaynaklarından hiçbir kaynağa dayandırmaksızın Selefililiği ilk dönemde ortaya çıkan bir mezhep olarak veya Hadis Taraftarlarının bir uzantısı olarak sunmaktadır. Gerek bu konuda gerek diğer kelami tartışmalarda İslam'ın Klasik kaynaklardan daha çok Batılı araştırmacıların modern çalışmalarına ve onlardaki kavramsal çerçeveye müracaat edilmektedir. Dolayısıyla mezhep olgusunu, donuk ve değişmeyen kelami nazariyeler olarak ele almak ve genellemelerde bulunmak yanlıştır. Bu yapılar, toplumsal, siyasi ve kültürel değişime bağlı olarak değişmektedir. Her dönemde bu yapıların, tıpkı bir bilgisayar programının yeni sürümleri gibi, sürümleri çıkmaktadır. Bunları anlamanın yolu ve yöntemi dönemden döneme, kişiden kişiye ve kültürden kültüre farklılaşmaktadır.

Modern dönemde yapılan mezhepler tarihi araştırmalarının büyük bir kısmında mezhep olgusu, özel olarak da Selefilik olgusu, dini, siyasi, toplumsal, kültürel ve beşeri boyutlarıyla ele alınmamaktadır. Onun yerine mezheplerin kendi klasik literatüründe sunduğu biçimiyle, onları donuk kelami nazariyelerden oluşan bir itikad ve din gibi algıladılar. Halbuki Müslümanların tarihinde, mezhepler, başlan-

gıçta Müslümanların karşılaştıkları çeşitli sorunlara, özellikle de siyasi sorunlara, siyasî bir çözüm üretmek amacıyla ortaya çıkmıştı. Bugünkü siyasi partilere benzemekteydi. Yani Müslümanlar, başlangıçta siyasi iktidarın nasıl elde edileceği ve el değiştireceği konusunda sorunlar yaşadılar. Bu süreçte fikirler veya liderler etrafında zümreleşmeler oldu. Bu sorunları, Cahiliye dönemindeki kabilecilik ve asabiyet kültüründen hareketle çözmeye çalıştılar. Bununla kalmadılar ve siyasi tercihlerini ve iktidar mücadelelerini haklılaştırmak ve meşrulaştırmak için Kur'an ve Hz. Peygamber'in hadislerinden deliller bulmaya çalıştılar. Bulamadıklarında kendilerini destekleyen âyetlerin muhalifler tarafından ya Kur'an'dan çıkarıldı dediler veya hadisler uydurdular. Böylece yaşadıkları siyasi tecrübelerini inanç alanına taşıyarak onu itikadileştirdiler. Daha da ileri giderek bu tarihsel akideleri (mezhebi inanışları) İslam'ın inanç esasları yerine, başka bir kavramla din yerine koydular. Şu an İslam'ın inanç esaslarıyla mezhebin inanç esaslarını birbirinden ayırmak imkansızlaştı. Bir süre sonra her bir mezhep, tarihe hükmetmek veya geleceği yönlendirmek için kendine özgü bir tarih ve kimlik inşa etti. Şia, Sünnîlik aleyhtarlığı üzerinden; Sünnîlik, Şiîlik aleyhtarlığı üzerinden yeni bir kimlik icad etti. Tek kitaplı İslam toplumu çok kitaplı topluluklara veya mezheplere dönüştü. Şia'nın İslam tarihi, Hz. Muhammed'i, Kur'an'ı ve Ali'si, Ehl-i Sünnetin kinde farklılaşmaya başladı. Semboller, kavramlar ve değerler üzerinden farklılaşmalar yaşandı: Şiî ve Sünnî ezandan, Şiî ve Sünnî camiden, Şiî ve Sünnî Ali'den bahsedilir oldu. Asıl tartışılması gereken, bu oluşturulan tarih algısıdır. Bu defa her bir mezhep, kendi inancı için tarihte bir alan açtı. Böylece tarih, itikad; itikad tarih oldu. Bir bakıma siyaset din, din ise siyaset oldu. Bu uğurda Kur'an'ı kullandı, Peygamber'i kullandı. Sadece yeni bir tarih algısı oluşturmadılar, aynı zamanda yeni bir Kur'an ve yeni bir Peygamber algısı da oluşturdular. Bugün yaşanan mezhepçilik olgusunun kaynağında Peygamber algısı var. Şiîler ve Sünnîler, Peygamber'in sünnetini ya da hadisini, Peygamber'in aklının bir ürünü olarak, aklî delilin altına koyacakken, bunu vahyin içine ya da yanına koydular. Asıl sorun bu andan itibaren başladı. Bu, sadece Sünnîlerin ve Şiîlerin değil, Mutezile'nin ve diğer mezheplerin de sorunudur. Siyaset ve tarihin

itikatlaştırılması ya da dinleştirilmesi, siyasetin asıl tartışılması gereken yer/yerlerin dışında tartışılmasıyla sonuçlandı. Siyaseti/İmamet, siyasi ve hukuki bir sorun olarak tartışılması gerekirken, itikadi bir sorun olarak tartışıldı. Hâlbuki hilafet/İmamet ya da devlet başkanlığı, hukukun ve siyasetin konusuydu.

Mezheplerle ilgili anlama sorunlarından bir başkası ise, mezhepler tarihinin bilimsel usul ve yöntemlerinden habersiz bazı araştırmacıların, kendi alanları olmadığı halde mezhepler tarihinin köklü sorunları veya henüz tanımlanmamış muğlak sorunlarıyla ilgilenmeleridir. Bu çalışmalarda konular, ansiklopedik bilgilerle ele alınmakta ve uzman edasıyla hareket edilmektedir. Bu tür makale veya tebliğlerde, oldukça iddialı başlıklar konulmakta ve her bir başlık yüzeysel bir şekilde işlenmektedir. Ayrıca başlıkların her biri ayrı bir doktora tezi olacak kadar kapsamlıdır. Alanın kavramlarına hakimiyetin olmaması pek çok kavram karmaşasına sebep olmaktadır. Bu konuda son zamanlarda eline kalem alan herkesin uzman kesildiği Selefiliği ele alan araştırmaları örnek verebiliriz. Klasik mezhepler tarihinin kaynaklarından habersiz, hatta Selefi kabul ettikleri Hadis taraftarlarının kaynaklarına doğrudan tek bir referansı dahi olmayan veya başkaları üzerinden dolaylı birkaç referansı olan bu araştırmacılar, okudukları birkaç İngilizce ve Türkçe makaleden hareketle bu sorunu çözmeye çalışmaktadırlar. Mezhepler tarihi kaynaklarında Selefiye kavramı kullanılmaz ve bir mezhep olarak asla geçmez. Ancak ilk defa İbn Teymiyye'nin eserlerinde henüz siyasi ve itikadi sebeplerle vücut bulmuş bir topluluğa karşılık olmaksızın, daha çok ilk dönemin metodolojik yaklaşımına delalet edecek şekilde Selefiye kelimesinin birkaç yerde geçtiği veya terkip (min et-Tarikati's-Selefiye/min el-Menheci's-Selefi) halinde kullanıldığına rastlanmaktadır. Bu kullanımın bugünkü siyasi bir ideoloji anlamında kullanılan Selefiye ile ilişkisi ayrıca tartışma konusudur. Selefiye kavramını Türk kamuoyuna hediye edenlerden birisi İsmail Hakkı İzmirli'dir. Sünniliğin bir alt kolu olarak zikretmiştir. Daha sonra Bekir Topaloğlu, Selefliğin, Sünniliğin bir alt kolu olduğu yaklaşımını kabul etmiş ve Kelam kitabında kullanmıştır. Böylece Selefiye'yi Sünniliğin bir alt kolu olarak zikretmek Kelami eserlerde gelenek halini almıştır. Bugün bu geleneğin de-

vam ettirmek isteyenlerin bir kısmı, bu yaklaşımı hiçbir eleştiriye tabi tutmadan benimserken; bir kısmı Selefilğe olan sempatisi dolayısıyla Ehl-i Sünnet içinde ona verilen konumunu korumak istemektedir. Bu tavrın, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinin ilgili maddelerinde de devam ettirildiğini görmekteyiz. Bu ansiklopedide Selefi veya Selefilik kavramının ilgili maddelerde veya diğer maddelerdeki kullanımları karşılaştırıldığında tam bir kavram karmaşası ile karşı karşıya olduğumuz görülecektir. Hatta bu bilgiler, mezhepler tarihi ders kitaplarındaki bilgilerle dahi çelişmektedir.

Hiçbir mezhep doğduğu andan itibaren aynı kalmaz. Ne Ashabu'l-Hadis, yüzde yüz Selefilik'tir ne de Selefilik Ashabu'l-Hadis'tir. Dolayısıyla Ehl-i Eser'e veya Ashabu'l-Hadis'e eşittir Selefi demek büyük bir hatadır. Çünkü Selefilik olgusu, siyasi, toplumsal, dini, kavmiyetçi ve iktisadî boyutları olan bütün dünyaya şekil vermeye çalışan, zahiri bir zihniyeti temsil eden modern dinî-politik bir ideolojidir. Bu ideoloji, Sünnî çevrelerde filizlenmiş, Suudî-Vehhabî aktörlerce beslenerek Arap milliyetçiliği ve dindarlığının bir parçası haline getirilmeye çalışılmıştır. Buna rağmen Selefilik, Hanbeliliği ve Vehhabiliği aşan bir olgudur. Her Hanbeli Selefi değildir. Ayrıca Şafii, Maliki, Eşari, hata Hanefi olan Selefiler vardır. Selefiler, mezhebi aidiyetleri bir kenara, moderniteden şeriata kadar birçok konuda farklı düşüncelere sahiptirler. Ortada tek boyutlu bir Selefilik olgusu yoktur, bilakis birden fazla Selefilikler vardır. Selefilikte Arap hissesinin en üst düzeyde yansıdığı hareket Vehhabiliktir. Yayımlanan makaleler ile sempozyum ve çalıştaylara sunulan derleme tebliğler, bu olguyu doğru tespit etme konusunda ciddi sorunlarla karşı karşıyadır. Bu metinlerde, öncelikle ciddi kavram karmaşası dikkat çekmektedir. Bu kavramların tarihsel süreç içerisindeki anlam genişlemesi, anlam daralması ve anlam farklılaşmalarını, dönüşüm ve değişimleri vuzuha kavuşturacak olan Mezhepler Tarihçileri'dir. Üstelik bunu yapacak olanların Selefilğin geçmişi ve öncülleri olarak gösterilen kimselerin eserlerine referanslarla yapması beklenir. Bu konuda yazılanların ortak noktası, Selefilik, Hadis Taraftarları veya Ahmed b. Hanbel ile başlatılmakta, Hanbeli çevrelerden el-Berbehari, İbn Teymiyye ve İbn Kayyim ile devam ettirilmekte ve Muhammed b.

Abdilvehhab etrafında şekillenen Vehhabilik ile aynileştirilmektedir. Ancak Seleflilik, Hanbeliliğe hapsedilecek kadar basit bir olgu değildir. Seleflilik modern bir dini-siyasal ideolojidir. Onun için bugün Selefliliğin Ahmed b. Hanbel ile, Ashabu'l-Hadis ile başlatıp bitirmek büyük bir hatadır. Bir defa Selef ve Selefîyye farklı bir şeydir. Her mezhepte Selefî vardır veya her mezhebin Selefîsi vardır. Yani her mezhebin kendi Selefîleri vardır. Dolayısıyla Selefîyye diye bilinen bugünkü Selefîlerin Selef anlayışında Ebu Hanife'ye yer yoktur, ama o da seleftir. Hasan Basri'ye yer yoktur, o da seleftir. Dolayısıyla bugünkü Seleflilik bir ideolojidir.

Önce kavram olarak Selefliliğin anlamını veya anlamlarını doğru belirlemekle işe başlamakta yarar vardır. Mesela Ashabu'l-Hadis ile muhaddis karıştırılıyor. Halbuki Ashabu'l-Hadis ile muhaddis farklıdır. Ashabu'l-Hadis, hadis merkezli bir din ve dünya görüşü oluşturma teşebbüsüdür. Mesela Şia'nın muhaddislerine Ashabu'l-Hadis denmez. Mutezile'nin de muhaddisleri vardır; Mürcie'nin de muhaddisleri vardır, ama bunlar Ashabu'l-Hadis değildir. Ashabu'l-Hadis de kendi döneminde o kadar farklı cephelerden oluşuyor ki, bunların tamamını Seleflilik adı altında toplayabilmek de mümkün değildir.

Selefliliğin tarihsel ve siyasi arka planı ile ilgili kaynaklar, birinci derecede siyasi tarih kitapları olmalıdır. Ancak birçok çalışmada kullanılan kaynaklar Büveyhilerle ilgili siyasi tarih kitaplarıdır. Seleflilikle ilgili verilen diğer referansların tamamı güncel kaynaklardan oluşuyor. Selefliliği Ashabu'l-Hadis'le başlatıp günümüze kadar devam eden bir olgu olarak göstermek, tarihte Selefliliğe yer açma çabasından ve işin kolayına kaçmaktan başka bir şey değildir. Diğer taraftan bu çalışmalar Hadis Taraftarlarına ait klasik kaynakları kullanmamaktadırlar. Örneğin Ashabu'l-Hadis'i Selefîlerin öncüleri olarak gösteren bu tür çalışmalar, bu geleneğin eserlerinden *Kitâbu's-Sünne*, *Akîdetü Ashabu'l-Hadis*, *eş-Şerîa*, *İ'tikâdât* ve *Kitâbu'l-İmân* adıyla yazılmış onlarca eserden çoğunlukla habersizdirler. Bu eserlerde, zahiri zihniyetin farklı tezahürleri söz konusudur, ancak bu eserlere Selefî demek mümkün değildir. Ayrıca modern dönemde ortaya çıkan Selefliliği tarihsel olarak geriye götürmeyi ben anakronizme düşmek olarak görüyorum. Bu konu-

yu şayet bir tarihçi çalıştıysa, ondan beklenen, siyasi tarih kaynaklarından hareketle siyasetin iktidarı ele geçirmede mezhepleri bir araç olarak nasıl kullandığını ortaya koymasındır. Mezhepler tarihçilerinin bile henüz ortaya koyamadığı Selefilik tarihini bir tarihçinin ortaya koymaya kalkışması son derece yanlış ve sakıncalıdır. Hele hele Selefilik tanımını, oluşumu, modern durumu, görüşleri, temsilcileri ve küreselleşmesi, radikal hareketlere ilham kaynağı olması ve benzeri problemleri tek bir makale veya tek bir tebliğde ortaya koymaya çalışmak daha büyük bir hatadır.

Selefilik çalışmalarında kavramın tanımını ve çerçevesini doğru tespit etmek son derece önemlidir. Bu kavramı tanımlarken, anlaşılması ve tanımlanması zor terimler kullanılmaktadır. Örneğin “Selefilik Selefiyeleşmesi”, “Selefi zihniyet”, “Selefi mezhebi”, “Selefiyeciler”, “Selefilik eşittir Hanbelilik” ve benzerleri. Bu tür kullanımlar, içeriği tam olarak belirlenmediğinde olgu ile ilgi yanlış algıların oluşmasına sebep olmaktadır. Bu kullanımların her birisi problemlidir. Bu tür çalışmalarda Selefilik, modern bir olgu olması ile ilgili yansımalar ıskalanmaktadır. Batı’da kimlik krizi yaşayan, aşağılanan ve ikinci sınıf muamelesi gören Müslümanların, Batıyla mücadelesinin sembolü haline gelmiştir. Ayrıca bazı çevrelerde Müslümanlar arasındaki, günümüzde ahlaki yozlaşmaya sebep olan batını zihniyete karşı gösterilen tepkinin bir ifadesidir. Bu kavramın ve işaret ettiği dini-politik ideolojinin, modern dönemde dini, siyasi, toplumsal ve kültürel başka çağrışımlarından söz edilebilir. Selefilik, sosyalizm ve kapitalizm kaskacında mağdur ve perişan olan insanlık için çare olarak görülen İslam’ın tepkisel bir dili ve siyasal İslamcı bir ideoloji haline dönüşmüştür. Tekrar ifade etmekte yarar görüyorum. Selefilik her yerde Hanbelilik de değildir. Örneğin Rusya’da, Kafkaslar’da, Afganistan’da, Pakistan’da ve Orta Asya’da Selefiyiz derler, ama Hanefidirler. Dolayısıyla Selefilik, bazı yerlerde mezhepleri yapışık aidiyetler olarak gören karmaşık bir yapıya sahiptir. Hatta kimilerine göre modernizm ve dini düşüncede yenilenme olarak görülmektedir. Bu anlamda Muhammed Abduh ve Cemalettin Afgani de Selefi olarak sayılır. Halbuki Reşid Rıza Mısır Selefilikinin ilk habercisi ve temsilcisi olarak görülebilirse de, Muhammed Abduh ve Cemalettin Afgani, Selefi olarak gösterilemezler. Çünkü on-

lar, Seleflerin tersine İslam düşüncesinde akılcılıklarıyla öne çıkan Rey Taraftarları, Mutezile ve İslam filozofları üzerinden İslam düşüncesine itibarını tekrar kazandırmaya çalışırlar. Üstelik onlar, Seleflerin bidat, sapıklık ve küfür olarak gördükleri felsefi bazı eserleri yayınlamışlardır. Batılı oryantalistler, Selefliği İslam Fundamentalizmi olarak da tanımlamaktadırlar. Halbuki Seleflik, metne dönme ve diğer bazı noktalarda Hristiyan kültüründe ortaya çıkan Fundamentalistlere benzese de, ilk üç neslin yaşam biçimine dönme ve "geçmişte gelecek kurma şeklindeki siyasaldini bir ideoloji" olması dikkate alındığında onlardan tamamen farklı olduğu görülecektir. Seleflik, bazı Selefi çevrelerde taklidi reddeden dini düşüncede özgürlüğü savunan bir hareket olarak takdim edilmektedir. Seleflik, mezhepçiliğe karşı özgürlükçü bir dil kullanıyor görünse de, diğer mezheplerin tasallutundan kurtardığı kimseleri Hadis Taraftarları ve Hanbeliliğin metinci ve zahiri söyleminin tasallutuna teslim etmektedir. Bu durum Selefliğin gerçek temsilcilerinin yenilikçi ve akılcı olmadıklarını açıkça ortaya koymaktadır.

Selefliğin küresel ölçekte dinî-siyasî bir ideoloji olarak nasıl yaygınlaştığı sorunu konuyla ilgili çalışmalarda ihmal edilmektedir. Tarihsel kökenleri nereden başlamakta olduğu ayrı bir tartışma konusudur. Ancak fikrin ilk taşıyıcı örneği olarak Ahmed b. Hanbel'i göstermek sorunu çözmemektedir. Bu örnek Müslümanlar arasındaki iç siyasete karşı bir tepkiyi oluşturuyordu. Ahmet b. Hanbel geleneğinden geldiği bilinen İbn Teymiyye, onun siyasi tavrını aynen izlemiştir. Şöyle ki, Ahmed b. Hanbel iç siyasetin haksız uygulamalarına karşı direnmeye çalışırken, İbn Teymiyye, siyasette otoriteyi ilahi iradeyle ilişkilendirerek Siyaset-i İlahiyye ve Siyaset-i Şeriyye'den bahsediyor. İlk defa İbn Teymiyye, daha sonraları Siyaset-i Şeriyye adını alacak Siyaset-i İlahiyye adıyla bir kitap yazmıştır. Mısır'da yapılan ilk baskısındaki ismi böyledir, daha sonra Siyaset-i Şeriyye olarak basılmıştır. Diğer taraftan Ashabu'l-Hadis'te ameller imanının bir parçası iken Vehhabilik'te tevhidin bir parçası haline getirilmiştir. Bu değişim ve farklılaşma, modern bir olgu olan ve kendisini Hadis Taraftarları ve Hanbeli geleneğe dayandıran Seleflik için de söz konusudur. Bu açıdan bakıldığında, Seleflik her ne kadar Ahmet b. Hanbel, İbn

Teymiyye ve Muhammed b. Abdilvehhab'ı daha fazla referans alsa da Batı'da ve Müslüman dünyadaki delaletleri, bu şahsiyetlerin sahip oldukları zahiri ve metinci zihniyetin kötü bir taklidi veya tekrarı olmadığını zahirci ve şekilci zihniyetin modern bir yansıması olduğunu göstermektedir. Kısaca modern bir olgu olan Selefilik, az önce zikredilen şahıslar ve onlar etrafında oluşan tarihsel tezahürlerden farklı bir olgudur.

İslam düşüncesindeki gelenekçi-muhafazakâr zihniyet adını verdiğim zahiri din söylemi, ilk asırlarda Ashabu'l-Hadis ve Hanbelilikte, sonra İbn Teymiyye'de farklı şekillerde tezahür etti. Günümüzde de aşırı Hanbeliler arasında Vahhabilik olarak kendini gösterdi. Günümüzde ise Şîilik ve Sufilik aleyhtarlığıyla öne çıkan bu zahiri anlayış Hanbeliliği aşan çok daha geniş bir yelpazeye sahip siyasal bir ideolojiye dönüştü. Bu olguyu modern bir olgu, yani modern siyasal İslam ideolojisi olgusu olarak incelemek gerekmektedir. Onun için onu bir mezhebe indirgemek, mezhepçilik olarak almak veya bazılarının algıladığı gibi mezhepsizlik olarak kabul etmek doğru değildir.

Selefilik ile ilgili araştırmalarda görülen ciddi problemlere Ehl-i Sünnet araştırmalarında da rastlanmaktadır. Ehl-i Sünnet'i ele alırken bu kimliğin kurucu unsurları üzerinde durmak son derece önemlidir. Ehl-i Sünnet'in kurucu unsurları, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat olarak düşündüğümüzde siyaset mi, itikat mı; Kur'an mı, Sünnet mi, toplum mu veya fıkıh geleneği mi, kelam geleneği mi, başka gelenekler mi ya da bugünkü anlamda modern gelişmeler ve değişim mi? Ehl-i Sünnet'i bu boyutlarıyla analiz etmekte yarar vardır. Aslında Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın nüvelerine baktığımız zaman, toplumsal yapı ve biraz da metodolojik yapı olarak karşımıza Ehl-i Hadis ve Ehl-i Rey çıkmaktadır. Onun öncesinde belki de bunların nüvelerinin saklandığı Mürcie kesimi var. Ehl-i Sünnet'in kimliğini oluşturan kurucu unsur, ilk anda Haricî fanatizmine ve tefrikaya karşı cemaat, birlikte olma unsuruydu. Cemaat derken din içi çoğulculuğu kastediyorum. Ehl-i Sünnet'in "*Ehl-i Kible tekfir edilemez*" anlayışından hareket edersek, Cemaat bir çoğulculuğu içerir. Fakat Muaviye'nin cemaat yılı ilan ettiği hicrî 41. yıldaki ve sonraki gelişmelerde, Cemaat, Haricî olmayan, Şîi olmayan

kesimleri, yani Sevadü'l-A'zam'ı içerecek şekilde kullanılmaktaydı. Muaviye'nin kendi politikalarını meşrulaştırmada dini/şeriatı kullanması, Ehl-i Sünnet'in kurucu ilkesi olarak siyasetin öne çıkmasına sebep oldu. Fakat asıl Ehl-i Sünnet'i dönüştüren husus, terkipte yer alan "sünnet" kelimesinin Ehl-i Sünnet'in kurucu unsuru olarak merkeze konulması oldu. Böylece "sünnet" veya "asâr", din olarak görülmeye başlandı ve din anlayışının merkezine yerleştirildi. Sünnete böyle bir misyon yükleme, Hadis Taraftarlarıyla başladı.

Ehl-i Sünnet'in kurucu ilkesi olarak algılanan bu sünnet, ne Kur'an'dan hareketle ne de doğrudan itikadi bir ilkedan hareketle ortaya atılmış idi. Bu tamamen ötekinin aleyhtarlığı üzerinden bir Ehl-i Sünnet imajı oluşturmaya yönelik bir teşebbüstü. Mesela Şîî olmayan Ehl-i Sünnet'tir, Haricî olmayan Ehl-i Sünnet'tir. Diğer yandan İrca bidattir, itizal bidattir, teşeyyü bidattir diye bu dışlayıcı süreç Ehl-i Sünnet içerisinde bu şekilde başladı. Ama aslına bakarsanız Ehl-i Sünnet, ister Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat olarak ister Sünnîlik olarak olsun, daha çok Şîîliğin alternatifi olarak kullanıldı. Her halükarda Ehl-i Sünnet'in bu kurucu ilkelere hiçbir şey kalmadı. Sürekli bir değişim içinde oldu. Mesela, Kuşeyri ve Gazali'den sonraki süreçte Eşariliğin tasavvufu irtibatıyla birlikte, Batınî söylem Ehl-i Sünnet'in bir kurucu unsuru olmaya başladı. O tarihlerden itibaren artık tasavvuf ya da Batınî düşünce Ehl-i Sünnet'in itikadını, fıkhnı, siyasetini kontrol eder hale geldi. Bugün tasavvuf ve tarikatlar; İslam dünyasında Ehl-i Sünnet'in itikadî ve fikhî boyutunu kontrol etmeye çalışmaktadırlar. Hatta Türkiye'de İskender Paşa Cemaati, İsmailağa Cemaati veya genel olarak Nakşibendilik, böyle bir misyonu icra etme çabasındadır.

Osmanlı'nın son döneminden başlayarak, Ehl-i Sünnet'i kontrol eden kendi içinde rekabet halinde olan iki kutup söz konusudur: Birincisi sünneti hep merkeze koyan ve sünnet dindarlığı adı verilen bir yaklaşımdır. Bu söylem, Hadislerle İslam olarak, maalesef Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yayınladığı bir kitaba da isim oldu. Başka bir ifade ile akli metinlere hapseden zahiri din anlayışı, geleneği ön plana çıkararak Ehl-i Sünnet'in, hatta dinin kurucu unsuru olarak sünneti, asarı merkeze yerleştirdi. İkincisi ise, Batını bilgiyi,

épistemolojiyi birincinin karşısına koyan din anlayışıdır. Şu anda Türkiye’de bu iki kutup arasında ciddi bir Ehl-i Sünnet’i temsil etme krizi yaşanıyor. Aslına bakarsanız bu kriz sadece şimdi değil, geçmişten gelen bir krizdi. Ama Türkiye’de sünnet üzerine dünya görüşü oluşturma şeklindeki birinci yaklaşım, maalesef Selefilikten beslenmektedir.

Son olarak bir noktaya daha temas etmek istiyorum. Mezheplerle ilgili araştırmalarda en ciddi sorunlardan birisi de, Hristiyan kültüründe ortaya çıkan dini toplumsal yapıları ve teolojik sistemleri tanımlamak için kullanılan kavramların bize ait yapıları tanımlamak için üretilmiş kavramlar gibi alınıp pervasızca kullanılmasıdır. Kültürümüzdeki çağrışımları dikkate alınarak yeniden tanımlanmadan veya hangi anlamda kullanıldığını belirtmeden bu kavramların kullanılması, kültür ve medeniyetimiz ile ilişkilerimizde mensubiyet veya kimlik krizine sebep olmakta, bizi düşünce geleneğimizden ve özgünlükten uzaklaştırmaktadır. Örneğin konformist, fetişizm, teoloji, ontoloji, Ortodoks, heretik, heterodoks, etik ve benzeri kavramlar. Konformist, Sünnî, Şîî, Hadis Taraftarı, Hanbelî, Şafîî, Maliki çevrelerden hangisini tanımlamaktadır. Kendi kavramlarımızı kullanmak daha doğrudur. Yeni kavramlar kullanacaksak bu kavramları hangi anlamda ve kimler için kullandığımızı açıklamamız gerekir. Mesela fetişizm ve konformist, modern dünyanın modern olgularını tanımlayan kavramlardır. Bazı araştırmacıların konuşmalarında ve yazılarında İslam kelamının sorunlarını tartışırken hatta tanımlarken ısrarla Türkçe olmayan kavramlar kullanmalarını anlamak mümkün değildir. İslam dini ve kültürü, mezhepler ve itikadi-siyasi görüşlerini tanımlamak; ortaya çıkardığı sorunları çözümlemek için kullanılan kavramların seçiminde ve kullanılmasında daha dikkatli olunmasında yarar vardır.

Mezhepler tarihi araştırmalarında dikkat çeken bir başka sorun da, tek tipleştirici ve buyurgan bir dilin kullanılmasıdır. Bu dil sadece araştırmalarda değil aynı zamanda farklı öneriler içeren çalıştay veya sempozyum sonuç bildirilerinde de görülmektedir. Her bir sayfada veya bildiri tekliflerinde, “kullanılmalıdır”, “gerekmektedir”, “vazgeçilmesi gerekir” gibi buyurgan ifadelerle sık sık rastlanmaktadır. Bu dil, farklı görüşlerin ele alındığı araştırmaların ve sonuç

bildirgelerinin dili değildir. Bu empoze edici dili kullanmaya özen göstermek önemlidir. Karşı tarafa da, düşünce fırsatı ve seçeneklerden birisini seçme hakkı vermek durumundayız. Buyurgan ve baskıcı dil, mezhepler arası ortak bir dil oluşturmaya engel olmaktadır. Mademki Ehl-i Sünnet'in veya İslam'ın çoğulculuğundan bahsediyoruz, o zaman daha kapsayıcı, kucaklayıcı ve hoşgörülü bir dil üretmeye ihtiyacımız var. Müslümanlar arasında uzlaşma kültürünü ve bir arada yaşama tecrübesini güçlendirecek bir din diline ihtiyacımız var. Siyaset, geçmişte ve günümüzde kendi politikalarını meşrulaştırmak için mezhepçilik yapmakta, dışlayıcı ve tekfir edici bir dil kullanmaktadır. Geçmişte ve günümüzde Ehl-i Sünnet'i tek tipleştirici, buyurgan bir çizgiye iten de, siyasetin manipülasyonudur. Geçmişte ve günümüzde genelde Şii ve Sünnî dünyada siyasetçiler ve siyasi kurumlar, politikalarını mezhep ile meşrulaştırmaya çalıştıklarında, en büyük desteği mezhepçilerden aldılar. Bundan en büyük zararı Ehl-i Sünnet gördü. Çünkü bu süreçte kendi içindeki çeşitliliği ve çoğulculuğu kaybetti ve tek tipleştirici, tekfir edici zahiri bir söyleme kayd.

Mezheplerle ilgili araştırmalarda son olarak dikkat çekmek istediğim sorunlardan birisi de İslam ile mezheplerin birbirine karıştırılması ve mezhebin dinle aynileştirilmesi sorunudur. İslam Hz. Peygamber'in sağlığında ahlak, ibadet ve inanç boyutuyla kurumsallaşmış bir dindir. Bugün İslam'a, mezhep gözlüğü ile bakılmaktadır. Yani bir din olarak İslam; inanç, ibadet, ahlak ve muamelat boyutuyla mezhepler öncesi tarihsel bir olgu değil mezheple başlayan ve ancak onun üzerinden yaşanacak bir yaşam biçimi olarak sunuluyor. İslam, mezhep ve tarikatlardan bağımsız bir gerçekliğe sahiptir. İslam'ın Peygamber döneminde kurumsallaşmış bir din olduğunu; mezheplerin tarihsel süreçte bu dini anlamak, anlatmak ve yaşamak için ortaya çıktığını, dini bir zorunluluk değil hayatı kolaylaştırıcı bir olgu olduğunu dikkatten kaçırmamakta yarar vardır. Daha sonra mezhepler sorun çözücü olmaktan çıkmış, kendisi sorun haline gelmiştir. En sonun da, mezhep mensubu olmak, başka mezhep mensuplarına kin ve nefret duymakla eşdeğer olan mezhepçiliğe dönüşmüştür. Aslında İslam, fikir özgürlüğüne büyük bir imkân tanıdı, ama sonra mezhepler İslam düşün-

cesindeki özeleştirici misyonunu bırakıp birbirini yok eden aygıtlara dönüştüler.

Müslüman bireylerin gündelik dini yaşamını sürdürürken hangi mezhebe bağlı olacağı konusu, onun kendi özgürlüğüne bırakılmalıdır. Bir mezhep mensubu olmak kötü bir şey olarak görülmemeli ve kınanmamalıdır. Özgürlüğünün bir sonuç olarak insanlar istediği mezhebe mensup olabilir, ondan çıkabilir veya hiç birisine bağlı olmayabilir. Ama asıl sorun mezhepçilik veya mezhep taassubu sorunudur. Bunun da sebebi, mezhebin dinle özdeşleştirilmesi veya herkesin kendi mezhebini hak diğerini batıl görmesidir. Günümüzde yaşanan etnik ve menfaat çatışmaları, mezhebi kimlikleri ya yok etmekte veya diğer mezheplere düşmanlık üzerinden yeniden belirlemektedir. Türkiye’de, Suriye politikası dolayısıyla daha önce İran karşıtlığı ile bilinen Alevilik İran’ın Suriye politikalarına sempati ile bakmaya başlamıştır. Daha önce İrancılar olarak bilinen çevreler ise, İran’ın Suriye politikaları nedeniyle İran’ın karşısında yer almaya başlamıştır. Mezhepler arası ilişkileri ele alırken, aralarındaki kin ve nefreti kalıcılaştıracak, çatışmayı körükleyecek bir dil kullanmamaya özen gösterilmelidir.